

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

М. О. Супрун, начальник науково-методичного центру навчальних закладів МВС, доктор педагогічних наук;
Д. М. Супрун, викладач кафедри мовної підготовки та юридичної лінгвістики Академії управління МВС

ДЕРЖАВНА ОПІКА НАД ДІТЬМИ-СИРОТАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз процесу розвитку корекційного навчання дітей-сиріт з обмеженими розумовими можливостями в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Проаналізовано основні особливості цього процесу на різних етапах суспільного розвитку країни зазначеного процесу.

Ключові слова: корекція; корекційне навчання; допоміжна школа; діти з обмеженими розумовими можливостями.

Зростання сирітства в сучасних умовах розвитку держави має активізувати увагу всього суспільства до зазначеної проблеми, оскільки її розв'язання буде свідчити про рівень цивілізованості всіх нас – людей. Розгляд цих питань в історико-педагогічному ракурсі допоможе більш повно охопити всі грані сучасного соціального сирітства дітей з особливими потребами, які болісно страждають від наслідків складного сьогодення.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в Україні стала зароджуватись та розвиватись державна і благодійна допомога дітям-сиротам з обмеженими розумовими можливостями.

Важливим науково-методичним пластом для подальшого розвитку теоретичного та практичного доробку дефектології, зокрема її медичного та педагогічного аспектів, слугувала діяльність випускника медичного факультету Київського університету ім. Святого Володимира 1897 р. В. П. Кашенка (1870–1943).

Своє бачення нагальних проблем олігофренопедагогіки вчений уперше публічно висловив на третьому з'їзді вітчизня-

них психіатрів (1909), побудувавши промову на ідеї органічної єдності педагогіки та медицини: “Необхідно створювати громадську ініціативу на користь численного класу нещасних дітей в інтересах державної безпеки, шкільної гігієни та педагогіки. І ось на долю лікарів випадає почесне завдання – вказати на широке громадське і державне значення питання про дефективних дітей та пропагувати ідею про необхідність і своєчасність організації державою та громадськими силами шкіл й медико-педагогічних закладів для розумово відсталих дітей” [2, с. 8].

Як уже зазначалося, В. П. Кашенко здобув класичну медичну освіту і здійснив перші професійні кроки в Україні. Уся його лікарська й педагогічна діяльність була досить тісно пов’язана із передовою українською медичною та психолого-педагогічною думкою. Яскравим прикладом цього є творче використання ідей київського професора медицини І. О. Сікорського стосовно створення 1904 р. передового для того часу спеціалізованого закладу освіти для розумово відсталих дітей. Поряд із вивченням кращих зразків вітчизняного педагогічного досвіду, дослідник 1908 р., за рекомендацією професора А. С. Грибоєдова, здійснив наукові поїздки до європейських країн, у яких він прагнув досконало вивчити ліпші здобутки у сфері надання медичної та психолого-педагогічної допомоги розумово відсталим дітям. Він розпочав практично втілювати у життя передові ідеї вітчизняних та зарубіжних дефектологів того ж 1908 р., створивши у Москві санаторій-школу для дефективних дітей.

Унікальність багаторічного педагогічного експерименту В. П. Кашенка зі створення науково обґрунтованих педагогічних умов для виховання розумово відсталих дітей (санаторій-школа була започаткована, як уже зазначалося, у 1908 р. і після революційних подій 1917 р., з його ж ініціативи, стала державною допоміжною школою, і в цьому статусі успішно продовжила свій розвиток) полягає в тому, що йому на практиці вдалося втілити у життя кращі зразки власного й ним же адаптованого вітчизняного і зарубіжного досвіду. На наш погляд, варто зазначити й те, що весь широкий спектр корекційно-педагогічних здобутків санаторію-школи знайшов широке відображення у науково-педагогічній спадщині її засновника [2–4 та ін.].

Свою громадянську і педагогічну позицію стосовно необхідності започаткування цілісної системи допоміжних шкіл В. П. Кащенко висловив у статті “Історичний огляд та сучасний стан справи виховання та навчання дефективних дітей у Росії”, що побачила світ 1912 р. у збірнику наукових праць дефектологів за редакцією самого вченого [3]. Як аргумент стосовно доцільності створення системи спеціального навчання автор наводить приклади вже на той час багаторічного успішного впровадження в широку педагогічну практику багатьох європейських країн кращих зразків навчання розумово відсталих учнів. Зокрема, вчений дає досить високу професійну оцінку мережі спеціальних шкіл Швеції та Угорщини. У цій же публікації автор схвально оцінює досвід сім’ї Сікорських стосовно відкриття медико-педагогічного інституту. Проте відкриття 1911 р. у Харкові при Пушкінському міському училищі, що налічувало більш ніж тисячу учнів, допоміжного класу (31 учень), до якого входили не тільки розумово відсталі, а й педагогічно занедбані учні, вчений засуджував. Підставою для такої негативної оцінки роботи харківських педагогів В. П. Кащенко вважав повне ігнорування ними принципів індивідуального та диференційованого навчання учнів цього класу в умовах масового закладу освіти для дітей із нормальним психічним розвитком.

Стосовно ж діяльності санаторію-школи, котру очолював сам В. П. Кащенко, то слід зазначити, що її наукова та практична значущість, на наш погляд, полягала, безперечно, у збагаченні дефектологічної науки колишньої царської Росії цілою низкою надбань. Так, незаперечним успіхом його діяльності було налагодження чіткої системи добору учнів до свого закладу освіти. Водночас він та персонал санаторію-школи широко використовували авторські методики, а також творчо впроваджували у практику тогочасні досягнення дефектологічної думки (Г. І. Россолімо, А. С. Грибоєдов, І. О. Сікорський та ін.). Крім того, вчений, чи не вперше серед вітчизняних дефектологів, реалізував на практиці принципи індивідуального та диференційованого підходів у навчанні своїх учнів, започатковуючи тим самим корекційну роботу у допоміжній школі. Постійно тримаючи у полі зору проблему працездатності учнів, В. П. Кащенко застосовував у навчанні наочність, яку вважав важливим чинником процесу активізації всіх сторін діяльності дитини. “Всі уро-

ки відповідають працездатності окремо взятої дитини. У цій своїй виховно-освітній практиці персонал прагне залучити до роботи саму дитину, спираючись на те, що у неї є для розвитку того, чого немає, або що недостатньо розвинуте” [3, с. 13].

Опанування образотворчим мистецтвом, особливо ручною працею, що охоплювала найрізноманітніші напрями трудового навчання, розглядалися цим педагогом як домінуюча основа для успішної соціалізації учня.

Заняття із фізичного виховання проводилися як у навчальний, так і у позакласний час й становили обов’язковий елемент корекції психофізичного розвитку, сприяли моральному гарту.

Стосовно організації навчального процесу, то, як видно із аналізу наукових джерел, її можна охарактеризувати значними тогочасними досягненнями [2]. Учнівський колектив поділявся на два відділення: старші й молодші групи. Критеріями такого поділу був не тільки вік дітей (у школі навчалися учні від 4 до 16 років), а й здатність до засвоєння навчального матеріалу. Вивчення навчальної документації старших груп свідчить, що учні в умовах класів педагогічної корекції опановували тогочасну гімназичну програму. На відміну від них, учні молодших груп – характерний учнівський контингент допоміжних шкіл. Для ілюстрації наведемо зразок навчального плану, а точніше – перелік навчальних дисциплін, що вивчалися у молодших групах: гімнастика евритмічна (під музику), вправи на знаряддях і рухливі ігри з вправами на розвиток усного мовлення (розмовна гра); елементарне пояснювальне читання, ілюстративне малювання, наочне вивчення арифметики; вправи для розвитку писемного мовлення; вправи для розвитку комбінаторних здібностей та органів чуття; флелебевські заняття; вправи для розвитку просторових та часових уявлень; виконання доручень; бесіди про предмети, що нас оточують; аналіз картин (розуміння того, що на них зображено); вправи на розвиток уяви, здібностей узагальнення та визначення здібностей, порівняння складних уявлень тощо [4, с. 22].

На підставі наведеного матеріалу можна дійти висновку про те, що на початку ХХ ст. в Україні були реалізовані на практиці перші спроби дефектологів стосовно створення допоміжних закладів освіти. Відповідно до зазначеного переліку навчаль-

них дисциплін педагогами цієї, а згодом й інших спеціальних шкіл, були складені розклади занять. Заняття проводилися не лише у класних приміщеннях, широкого впровадження у повсякденний навчальний процес набули екскурсії тематичного навчального спрямування та заняття фізичною культурою (ціло-річно на відкритому повітрі). Ці й інші педагогічні новачки В. П. Кашенка свідчать про започаткування ним корекційного спрямування навчального процесу у закладі освіти для розумово відсталих учнів, значна частина з яких була сиротами.

Розвиваючись на початку ХХ ст. в єдиному освітньому просторі Російської імперії, українська дефектологія постійно відчувала вплив тих теоретичних та практичних здобутків, які нагромаджувалися в інших регіонах тогочасної держави. Як приклад можна навести діяльність допоміжного класу, що був створений 1908 р. при Московському міському Ольгинсько-П'ятницькому третьому жіночому училищі. На думку його засновників М. П. Постовської та М. П. Постовського, “завдання допоміжної школи, як відомо, полягає в тому, щоб надати допомогу дітям, які суттєво відстають у психічному і фізичному розвитку від нормальних дітей свого віку, тобто дітям розумово відсталим, навчання яких у нормальній школі залишається безрезультатним і яким необхідна допомога у формі спеціального допоміжного навчання та виховання, пристосованого до їх фізичних та розумових сил” [1, с. 1]. Після відкриття зазначеного класу Постовські розпочали суттєву реорганізацію свого навчального закладу за типом Мангеймської системи. Вони створили три системи класів: “нормальні”, “повторювальні” й допоміжні. Крім того, при училищі функціонував експериментально-психологічний кабінет, в якому здійснювався добір дітей для навчання у допоміжних класах. Відповідно до сформульованих завдань цього закладу освіти можна зробити певний висновок про досить високий рівень його науково-методичного потенціалу.

Паралельно зі створенням цього закладу освіти 1909 р. починає працювати допоміжний клас при Смоленському першому жіночому училищі в Москві, яке 1910 р. було реорганізоване у Смоленське друге допоміжне училище. Цей заклад освіти став першою офіційною допоміжною школою царської Росії. У цей час спостерігається стрімке збільшення кількості допоміжних класів. Наприклад, протягом 1912–1913 рр. у Москві працює

22 допоміжних класи у 8 пунктах. Збільшення кількості цих класів зумовило створення координаційного органу – комісії з організації допоміжних класів на чолі з М. В. Чеховим, у роботі якої брали активну участь Є. В. Герує, М. П. Постовська і М. П. Постовський, В. П. Кашенко, Г. І. Россолімо, О. Б. Фельцман та інші дефектологи. Комісія вирішувала такі питання: виявлення розміру і характеру потреби у допоміжних класах; розробка умов прийому в ці класи; добір дітей у допоміжні класи; вирішення організаційних питань допоміжного навчання (науково-методичне забезпечення); підготовка педагогічного персоналу; лікарсько-педагогічний нагляд за допоміжними класами [1].

Цінність педагогічного досвіду цих та інших спеціальних шкіл країни полягає насамперед у налагодженні системи добору учнів. У книзі, в якій висвітлювалась діяльність цієї школи, зазначалось, що комплектування учнівського колективу здійснювалося виключно через “особливу комісію” [1]. До роботи в цьому органі залучалися фахівці вищого професійного гатунку з числа педагогів та лікарів-психіатрів. У методичному арсеналі педагогів – членів комісії були найпередовіші психологічні діагностичні методики того часу, розроблені як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Школи комплектувалися переважно з числа учнів, які не встигали у навчанні в масовій школі, але певна частина учнівського контингенту формувалася з дітей, які мали явно виражену розумову відсталість і раніше у масових школах не навчалися. Цікавим історико-педагогічним фактом із діяльності допоміжних закладів освіти означеного періоду є й те, що у більшості з них було запроваджене роздільне виховання хлопців і дівчат, що пояснювалося насамперед підвищеною збудливістю їхньої нервової системи, низьким рівнем загальної культури, а також відсутністю можливостей одночасно організувати заняття для учнів протилежної статі [1].

Зважаючи на важливість проблеми соціалізації розумово відсталої дитини у суспільстві, у цій школі, а згодом за її прикладом і у більшості допоміжних шкіл країни, домінуюча увага педагогів приділялася навчанню дівчат доведення, а хлопців – ремісничої справи. Актуальність опанування дівчатами основами доведення була чітко сформульована дефектологами: “Ніхто не буде заперечувати, що кожна жіноча школа повинна б дати, якщо не зовсім закінчене, то хоча б початкове поняття про

домашнє господарство. Ще більш очевидно є необхідність навчання домоведення у допоміжній школі” [1, с. 19]. Навчальна програма із домоведення, що широко вводилося до навчального плану у більшості спеціальних закладів освіти, мала виключно практичну спрямованість, а саме: приготування їжі, сервірування столу, прання й прасування одягу, прибирання помешкання тощо.

Як уже зазначалося, період кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначався посиленням боротьби лікарсько-педагогічної громадськості за зміну ставлення держави до розумово відсталих дітей, за визначення шляхів їх соціалізації [1]. У ті роки були зроблені перші спроби організації допоміжних закладів освіти та розробки науково-методичного забезпечення їх діяльності.

Поряд із прогресивними починаннями, що були пов’язані із започаткуванням мережі допоміжних закладів освіти, їх комплектування потребувало значного науково-методичного переосмислення, оскільки здебільшого до числа їх учнів потрапляли діти, які мали педагогічну занедбаність, хвороби тощо.

За свідченням історико-педагогічних джерел, надання соціально-педагогічної допомоги розумово відсталим дітям у зазначений історичний період відбувалось за трьома напрямками: організація притулків для розумово відсталих зусиллями благодійних товариств; організація приватних медико-педагогічних закладів для розумово відсталих; створення допоміжних класів при звичайних загальноосвітніх масових школах, а потім і самостійних допоміжних шкіл, значна частина учнів яких були саме сиротами [1].

Перспективу подальшого наукового пошуку в окресленій науковій площині ми вбачаємо у вивченні сучасного стану проблеми сирітства дітей з особливими потребами та участі ОВС у її розв’язанні.

Список використаних джерел

1. Бегман Е. А. Вспомогательная школа при московском городском Ольгинско-Пятницком 3-м женском училище в 1912–1913 учебном году / Бегман Е. А., Винокуров М. Ф., Карпухина А. С. – М. : Тип. Арнольдо-Трегьяковского учил. глухонемых, 1914. – 68 с.

2. Кашенко В. П. Дефективные дети школьного возраста и всеобщее обучение / Кашенко В. П. – М. : Тип. Арнольдо-Третьяковского учил. глухонемых, 1910. – 12 с.

3. Кашенко В. П. Исторический обзор и современное состояние воспитания и обучения дефективных детей в России : сб. ст.: Дефективные дети и школа / В. П. Кашенко. – М. : Изд-во К. И. Тихомирова, 1912. – С. 255–277.

4. Кашенко В. П. Педология исключительного детства / В. П. Кашенко // Педагогическая энциклопедия. – М. : Гос. изд-во, 1927. –

Т. 1. – 1927. – С. 191–214.